

УДК 130.2

Осипова В. Ю.

МОДЕЛІ ДЕКОНСТРУЙОВАНОГО ЦЕНТРУ

У статті проаналізовано функціонування моделей деконструйованого центру, якими є: стрічка Мьобіуса, еліпс, сингулярність, борромейв вузол, квадрат без четвертого боку, порожній квадрат, квадратура кола.

Ключові слова: *деконструкція, центр, децентрація, постмодернізм.*

В статье проанализировано функционирование моделей деконструированного центра, которыми являются: лента Мёбиуса, эллипс, сингулярность, борромеев узел, квадрат без четвертой стороны, пустой квадрат, квадратура круга.

Ключевые слова: *деконструкция, центр, децентрация, постмодернизм.*

The article analyses the functioning of the following models of deconstructive centre: the Möbius band, ellipse, singularity, Borromean knot, square lacking the fourth side, empty square, squaring the circle.

Keywords: *deconstruction, centre, decentration, postmodernism.*

У сучасних умовах глобальних викликів інформаційного середовища відбувається тотальна й безапеляційна деконструкція соціокультурних наративів, що досить амбіційно свідчить про виникнення нових обривів осягнення теперішніх реалій. У такий спосіб формування радикально децентрованих моделей на сьогодні перебуває в стані феєричного вибуху, що а priori поставило проблему центру на найвищій щабель сучасного філософського дискурсу.

Таким чином, проблемою, яку ми спробуємо розв'язати у цій статті, є трансформації центру, спричинені деконструкцією.

Цю проблему розробляли Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Бодрійяр, Ю. Крістева, Ю. Лотман.

Актуальність теми дослідження мотивується тим, що в активах сучасної вітчизняної філософської думки поставлена проблема фігурує в статусі щойно окресленої.

Отже, **метою** цієї статті є дослідження функціонування деконструйованого центру та його модифікацій.

У межах філософії постмодернізму традиційне розуміння центру як ідеальної форми сфери зазнає тотальної деконструкції. Деконструйоване ядро, фігуруючи як плато, набуває несподіваних конфігурацій, що споріднює проблему центру із просторовими вимірами.

Постнекласичний філософський дискурс досить претензійно пропонує низку деконструйованих центральних моделей, які тяжіють до відкритості та взаємонакладання, пафосно закликаючи при цьому до нівеляції первинної моделі

центра: «Коло повинно бути знехтуваним як хибний принцип повернення; ми повинні відмовитися від тенденції організовувати все у сферу. Усі речі повертаються до прямої й обмеженості по прямій та лабіринтоподібній лінії» [1, с. 441]. Отже, у контексті подібних тенденцій цілком правомірним є те, що коло і сфера як традиційні моделі центру зазнають деконструкції першими.

У «Логіці змісту» Ж. Дельоза деконструкція кола-центру відбувається в такий спосіб: «Тільки розриваючи коло, розгортаючи та розкручуючи його на кшталт стрічки Мьобіуса, ми віднаходимо відношення змісту як таке, що постав перед нами в усій своїй незвідності та генетичній силі, завдяки якій оживає апріорна внутрішня модель речення» [1, с. 39–40]. Побудовані за моделлю кола, звичайні відносини всередині речення можуть передати зміст тільки опосередковано та однобічно, тому для пояснення амбівалентного руху змісту Ж. Дельоз звертається до моделі кільця Мьобіуса: «Але це не коло. Це, швидше, таке співіснування двох боків однієї позбавленої товщини площі, що ми потрапляємо з одного боку на інший, просуваючись уздовж їхньої довжини. Зміст – це і те, що виражається, тобто виражене реченням, і атрибут положення речей. Він розгорнутий одним боком до речей, а іншим – до речень» [1, с. 42]. Отже, наразі моделлю деконструйованого центру виступає стрічка Мьобіуса – простіша неорієнтована поверхня, один бік якої є одночасно і другим, тому потрапити з однієї точки цієї поверхні в будь-яку іншу можна, на перетинаючи краю. «Це саме й відповідає двом станам змісту – фактичному і правовому; апостеріорному і апріорному; одному, у якому зміст опосередковано вводиться через коло речення, і другому, у якому він виявляється явно, як такий, через посередництво розгортання кола й розгортання його вздовж межі між реченнями і речами» [1, с. 42]. На нашу думку, досить показовим у цьому аспекті є те, що, осмислена як деконструйований центр, модель стрічки Мьобіуса є уособленням нескінченної гри децентрації, що відбувається через відсутність домінантного боку поверхні. Ще одним важливим моментом ми вважаємо те, що за цим принципом деконструкції підлягає не лише коло, яке розривають, розгортають та розкручують, але й сфера, яку перед означеними діями слід цілком розрізати в стрічку так, ніби зчищається шкірка з яблука чи картоплиння.

Аналізуючи проблему малих мов, Ж. Дельоз вказує на те, що їм властиве знебожіння, тобто втрата синтаксичних і лексичних форм. Ця так звана бідність є фактично обмеженням констант, чимось на кшталт розширення варіацій, своєрідним перенасиченням: «Така бідність є не нестачею, а порожнечею або еліпсом, який дозволяє нам обігнути константу замість того, щоб бути захопленою нею, або наблизитися до неї згори або знизу замість того, щоб облаштуватися в ній. <...> З обох боків ми бачимо відмову від точок відліку, розсіювання постійної форми на користь динамічних відмінностей» [2, с. 175]. У такий спосіб еліпс як модель деконструйованого центру фактично становить перенасичене розтягнуте коло з хистким порожнім розсіяним контуром і динамічним потенціалом

децентрації.

Осмилення еліпса як моделі деконструйованого кола-центру наявне й у творчій спадщині Ж. Дерріди, який будує її, спираючись на повторення, повернення та письмо. Письмо передбачає наявність початку, але пробуджує письмо не початок, а те, що посідає його місце, тобто слід, який заміщує початок, з якого ніколи нічого не починалося. З тієї самої миті, коли ця обманка початку, центру і руху по колу починає діяти, коли книга починає обвивати саму себе, відбувається своєрідне подвоєння закриття книги, яке його роздвоює: «Зрозуміле в такий спосіб повернення до книги за своєю сутністю є *еліптичним*. У граматиці такого повернення не вистачає чогось невидимого. Ніщо не зрушується зі свого місця, оскільки цей недолік є невидимим та невизначеним, оскільки він якнайгарніше подвоює та прославляє книгу, проходить через усі точки її замкненого кола» [4, с. 471]. Таке чисте повернення, за Ж. Деррідою, хоча й не змінює ані речей, ані знаків, має необмежений потенціал міці збочення та повалення: «Це повернення є письмом, оскільки те, що зникає у ньому, – це самототожність початку, самоприсутність так званого живого слова. Тобто центр» [4, с. 472]. Отже, така децентрація фактично виявляється обманкою центру, яка огортає сама себе, нескінченно подвоюючи саму себе, створюючи повноту повного, центр у центрі, початок у початку, дещо інше, але в тому ж самому. Це означає потрійність: «Про свою композицію третя книга говорить, що „Я перша книга в другій”» [4, с. 475]. Поглиблюючи розуміння центру в такий спосіб, Ж. Дерріда осмислює три як першу цифру повторення, яка продукуватиме новий центр, рівень та значення: «Три: не тому, що двозмістовість, подвійність усього й нічого, відсутньої присутності, чорного сонця, розімкненої дуги, скраденого центру, еліптичного повернення була би нарешті завершена в певній діалектиці, умиротворена в деякому терміні, який примирює» [4, с. 475–476]. Навпаки, тут ідеться не про завершення й закритість, а про становлення абсолютної відкритості, де за три буде чотири, п'ять, шість та ін., але це тільки на перший погляд, тому що Ж. Дерріда розглядає три не тільки як першу цифру повторення, але і як останню, розуміючи безмежне нечисельним, а трійковим за своєю сутністю. Повторення та подвоєння центру – це його розділення і доповнення. І це нескінченне коливання відбувається на межі децентрації та гри: «Якщо центр – це „місце перестановки питання”, то тільки тому, що він був знаком того бездонного неіменованого колодязя, який завжди *перейменовували*; знаком отвору, який книга намагалася заповнити. Центр був іменем діри» [4, с. 474]. Отже, в еліпсі деконструкція кола відбувається так: коло, обвиваючи саме себе, здійснює своєрідне подвоєння, яке його роздвоює. Означена еліптична модель центру фактично обвиває собою порожнечу.

Розуміння центру як поверхневого ефекту ми вбачаємо в сингулярній моделі центру, в основу якої також покладено деконструкцію кола. Облаштувавшись на несвідомій поверхні, рухомі сингулярності самовідновлюються через номадичний

розподіл, який стає жорсткою альтернативою сталим фіксованим умовам свідомого: «Не будучи ані індивідуальними, ані особистими, сингулярності завідують генезою і індивідуальностей, і особистостей; вони розповсюджуються в „потенційному”, яке не має вигляду ані Его, ані Я, але яке виробляє їх, самоактуалізуючись і самоздійснюючись, хоча фігури цього самоздійснення зовсім не схожі на потенційне, яке реалізується. Тільки теорія сингулярних точок дозволяє вийти за межі синтезу особистості та аналізу індивідуального, як вони існують (або виробляються) у свідомості» [1, с. 144].

Ж. Дельоз наводить п'ять принципових характеристик сингулярностей: 1) сингулярності-події, організовані в систему, яку можна вважати метастабільною за рахунок потенційної енергії чистої події, яка розподіляє відмінності між серіями; 2) сингулярності мають здатність до самовозз'єднання, динаміка якого залежить від руху парадоксального елемента між серіями, які він змушує резонувати, згортаючи всі відповідні сингулярні точки в одну випадкову точку; 3) сингулярності, або потенціали, блукають по поверхні; 4) поверхня – це місце, де розташований зміст; 5) сингулярності розповсюджуються у власне проблемному полі, виникаючи у вигляді топологічних подій, до яких не застосовується жоден із вимірів, оскільки «природа спрямованих сингулярностей, їхнє існування та неспрямований розподіл залежать від об'єктивно різних інстанцій» [1, с. 147].

Прикладом дії та практичної реалізації руху сингулярної точки-центру, на нашу думку, можна вважати роботу режиму суб'єктивації. Розглядаючи режим суб'єктивації як складову механізму інтерпретації, Ж. Дельоз наголошує на тому, що «більше нема центру означування, пов'язаного з колами, які розширюються або спіраллю, а є точка суб'єктивації, яка надає лінії вихідний пункт. Більше нема відношення означуване – означник, а є суб'єкт висловлювання, який впливає з точки суб'єктивації, та суб'єкт висловлюваного у визначеному, у свою чергу, відношенні до першого суб'єкта. Більше нема циркуляції від знака до знака, а є лінійний процес, куди знак проривається через суб'єкта» [2, с. 213–214]. Отже, кола-центру більше не існує, не існує також і циркуляції змістів, народженої у його межах. Іншим прикладом роботи сингулярного центру ми вважаємо функціонування певних частин дискурсу, які приховують несвідоме значення, зокрема оніричний дискурс в аналізі З. Фрейда та актуалізація ляпсусів у дослідженнях дискурсу Ж. Лакана: «Про ляпсус, на жаль, ми поговорили в цьому році мало. Тоді як саме тут лежить основний вимір, саме тут будь-який зміст постає перед нами іншим, позбавленим усілякого змісту боком. Існує точка, де зміст виступає на поверхню та споглядається. Але в тій самій точці людина може відчути, що зміст одночасно й опрощений і що саме опрощення слугує його спогляданню. Що таке дотепність, як не розраховане вторгнення нісенітничі в дискурс, який нібито має сенс» [6, с. 367–368]. Отже, у цьому прикладі сингулярний центр, осмислений як децентрована точка, породжує як мінімум дві лінії змісту. Тепер те, що функцію центру виконує точка, не викликає сумніву. З

цієї точки можуть виходити різнорідні лінії, які також складаються з точок. Однак нашу увагу повертає інший бік: точка, розгорнута в лінію. Виконуючи роль своєрідної межі між змістами, ця лінія також має функцію центру. Отже, у цьому разі, деконструюючись, коло-центр розривається в певній точці й далі розгортається в лінію, продукуючи в такий спосіб появу двох центрів: точки як місця розриву і лінії-межі, що виходить із неї.

Досить продуктивною моделлю центру ми вважаємо деконструкцію кола, здійснену за принципом борромеевого вузла. За Ж. Лаканом, борромеев вузол пов'язує в єдине ціле три порядки: уявний, символічний та реальний. Три кільця осмислюються, відповідно, як три отвори, три нестачі, три діри. «Насправді *демонструє* борромеев вузол зовсім не те, що він зроблений з мотузкових кілець у такий спосіб, що достатньо протягти одне кільце в інше та зігнути його, утворивши дві петлі, щоб третє, яке поєднує ці дві петлі, не змогло з першого кільця вивільнитися – він демонструє те, що з трьох кілець ці будь-які два можуть функціонувати як перше й останнє, надаючи третьому, яке складене у дві петлі, роль посередника» [5, с. 157–158]. Звичайно ж, у цьому разі місце центру буде посідати деконструйоване коло, складене у дві петлі, тобто третє кільце. Але найважливішим моментом у цьому разі є необмежена можливість додавання складених у дві петлі кілець, тобто побудова єдиного центру за моделлю ланцюга. Однак іншим боком цієї побудови можна вважати осмислення кожної окремої ланки як окремого центру й розуміння ланцюга як надпродуктивної центральної моделі. Проте Ж. Лакан дає іншу відповідь: «Усі проміжні кільця поєднані так, що їхні нитки протягнені одна в одну не дві в одну або одна в дві, а дві по дві. Це стосується всіх кілець у ланцюгу, крім трьох, тобто числа кілець, які складають борромеев вузол» [5, с. 158]. Так, домінантною продуктивною моделлю деконструйованого центру в цьому разі виступатиме борромеев вузол, який складається з трьох кілець, що означає також і наявність трьох місць між кільцями, у яких відбувається защемлення: «Це передбачає, що в якому би з цих „місць” защемлення не відбулося, два інших до нього виявляться зведеними» [5, с. 156]. Отже, центральною моделлю, побудованою за принципом борромеевого вузла, тяжіючи до відкритості логіки ланцюга, фактично фігурує як тетравалентний центр: три кільця, кожне з яких може бути центром, і один (четвертий) центр, який поєднує ці три кільця.

На нашу думку, центральною принципом борромеевого вузла частково застосовується Ж. Деррідою при осмисленні моделі центру чотиритомної книги: «Чотири томи – це одна Книга, одне й те ж, представлене два рази, як дві свої половини, перша одного і друга другого накладені на другу першого і першу другого – і мало помалу з них виросла єдність за допомогою цієї роботи порівняння у двох різних змістах, які показують, що виявляється ціле як п'ята частина, утворена сукупністю цих чотирьох фрагментів» [3, с. 375]. Таким чином, йдеться про народження своєрідного макроцентру як синтезу креативних

наслідків децентрацій підлеглих мікроцентрів.

Для вирішення проблеми корекції руху письма в часі живого мовлення Ж. Дерріда пропонує віднайти певний обрій, який би означав безперервне безчисельне, а також знак для позначення цього «буття-в-процесі». Корекція руху в часі, відповідно, передбачає можливість здійснення махінацій із часом. За допомогою його насильницького переписування в арифметичній і театральній машинах здійснюється деконструкція теперішнього. Осмислена частково як децентрація, а частково як деконструкція центру, корекція руху в часі ілюструється Ж. Деррідою роботою такого механізму: «Уся конструкція подана в такому вигляді: три видимі боки, три, якщо завгодно, стіни, на яких насправді записуються послідовності – зв'язки, співчленування, інтервали, слова, – і відсутність боку або стіни, визначеної трьома іншими, яка в той же час дозволяє спостерігати за ними з їхньої точки зору» [3, с. 384]. Отже, у цьому разі три видимі боки сприймаються як три видимі центри, що, звичайно ж, не викликає сумніву і є достатньо банальним свідченням панування традиції. Однак у контексті нашого дослідження домінантною є саме відсутність четвертого боку: «Ця четверта поверхня в якомусь розумінні є підвішеною у повітрі, вона дозволяє словам бути почутими, тілам – бути побаченими, відповідно, про неї легко забувають, у чому якраз і міститься ілюзія або помилка» [3, с. 384]. У такий спосіб саме невидима поверхня квадратури й буде займати місце деконструйованого центру, який, фігуруючи в невидимій площині, контролює видиме та невидиме одночасно, генеруючи нові виміри та межі сприйняття.

Отже, означений деконструйований центр є невидимим та відкритим, що провокує два зауваження з нашого боку. По-перше, невидимість переносить рівні сприйняття на лінії вислизання змісту, а отже, працює суто з несвідомим. По-друге, на відміну від невидимості відкритість актуалізується не тільки на лініях вислизання, вона все ще працює з традиційними структурами й не гидує формальними здобутками свідомого, продукуючи в такий спосіб гібридні межові форми сприйняття та генерації змістів: «Насправді, те, що з такою легкістю приймають за відкритість сцени, усе-таки виявляється завісою, яка викривляє, невидимим та невідчутним платним полотном, яке щодо трьох інших боків виконує функцію дзеркала або відображувача, а щодо зовнішнього (тобто щодо можливого і тим самим завжди відкинутому, множинному глядачу) – роль негативного проявника, на якому надписи, які одночасно виробляються на інших поверхнях, проявляються в перегорнутому, витягнутому, зафіксованому вигляді» [3, с. 384]. Отже, функційною моделлю такого деконструйованого центру фактично є деконструйоване дзеркало, яке продукує деконструйовані змісти. В такий спосіб невидимий бік квадратури актуалізується як криве дзеркало, що, набувши статусу центру, генерує викривлені змісти.

Демонструючи актуалізацію полісемічної програми й текстуального щеплення, Ж. Дерріда наводить приклад перехрестя з чотирма відгалуженнями,

що відсилає до квадрата і куба як тетралогічних моделей. Отже, квадрат становить: 1) решітку, шахову дошку, циферблат, папір у клітинку, а також множинність тетралогічних конфігурацій, яка виникає за участі в програмі чотири на чотири; 2) четвертинний корінь або чотири корені всіх речей Емпедокла; 3) квадратне китайське письмо як форма ідеограми, що означає писати; 4) квадратуру землі або світу: «Квадрат, який ми тут перетинаємо, – це земля, але його чотири заповнені поверхні відсилають до центру, який не є тут, який не йде у рахунок, так, що повна фігура включає порожню клітину для миттєвості, яку неможливо пережити, жеребкування...» [3, с. 437]. У цьому разі моделлю деконструйованого центру виступає незаповнена клітина, порожній квадрат у середині перехрестя, що як порожній або відсутній центр є апофеозом децентрації, уособлюючи безмежні можливості самоактуалізації. «Отже, слово „квадрат” – це деяке квадратне слово, слово-перехрестя. Завдяки своїй порожній клітині або своєму відкритому боку, відрахованому обличчю, він не закриває, а, навпаки, здійснює перехід до перехрещення змістів. Квадрат розмножується» [3, с. 438–439]. Виступаючи моделлю абсолютно відкритого центру, порожній квадрат вибухає чарівною феєрією тиражування, культивування, накладання та вислизаючої грайливості змістів.

Своєрідним компромісом між класичною та постнекласичною філософією можна вважати модель деконструйованого центру, подану як квадратура кола: «Той же, хто йде за філософами крізь вітер і дощ, за необхідністю повинен був вирушити на пошуки філософського каменя, квадратури кола» [3, с. 443]. Осмислена в такий спосіб традиція утворює яскравий тандем з інноваційним розумінням прийдешнього. Однак модель центру як квадратури кола теж зазнає деконструкції, застосовуючись до аналізу протилежних явищ: «Ось *квадратура кола* – необхідність об'єднати в єдиній цілісності чоловічу та жіночу стать, як об'єднують в одній фігурі, або вписане коло або описаний квадрат» [3, с. 443]. Таким чином, означена модель центру роздвоюється, і залежно від пріоритетів ми маємо або вписане коло, або описаний квадрат, які, відповідно, складаються з головного та підлеглого центрів.

Отже, при становленні моделей деконструйованого центру відбуваються два варіанти деконструкції: деконструкція кола і деконструкція квадрата. Таким чином, деконструйований центр функціонує за такими моделями: 1) стрічка Мьобіуса; 2) еліпс; 3) сингулярність; 4) борромеїв вузол; 5) квадрат без четвертого боку; 6) порожній квадрат; 7) квадратура кола.

Це дослідження дозволяє скласти подальші перспективи щодо дії соціокультурних механізмів та прогнозувати основні тенденції їх впливу на життя індивіда.

Література:

1. *Делез Ж.* Логика смысла, Фуко М. *Theatrum philosophicum* / Жиль Делез, Мишель Фуко ; [пер. с фр. и предисл. Я. И. Свирского ; науч. ред. А. Б. Толстов]. – М. : Раритет ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 480 с.
2. *Делез Ж.* Тысяча плато : Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари ; [пер. с франц. и послесл. Я. И. Свирского ; науч. ред. В. Ю. Кузнецов]. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. – 895 с.
3. *Деррида Ж.* Диссеминация / Жак Деррида ; пер. с франц. Д. Кралечкина. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 608 с.
4. *Деррида Ж.* Письмо и различие / Жак Деррида ; пер. с фр. Д. Ю. Кралечкина. – М. : Академический Проект, 2007. – 495 с.
5. *Лакан Ж.* Ещё (Семинар, Книга XX (1972/73)) / Жак Лакан ; пер. с фр. А. Черноглазова. – М. : Гнозис, Логос, 2011. – 176 с.
6. *Лакан Ж.* Работы Фрейда по технике психоанализа (Семинар, Книга I (1953/54)) / Жак Лакан ; пер. с фр. М. Титовой, А. Черноглазова. – М. : Гнозис, Логос, 2009. – 432 с.